

לשוננו לעם

עורך: חיים א' כהן

מתוך

כרך נ, תשנ"ט

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

שני תרגומי האוונגליון בעברית מן המאה הי"ז

א. האוונגליון של מתי

כבר עסקנו בשתי תמונות מן המאה הי"ז המתארות את מתי בעל האוונגליון בשעה שהוא כותב את ספרו:¹ בתמונה אחת, של פורבי, הוא כותב בסורית, ובתמונה שנייה, של קאראוואגיו – בעברית. עתה לפנינו תמונה שלישית על אותו נושא, מאוחרת בכמאתיים שנה לראשונות, מעשה ידיו של קארלו דולצ'י (1687–1616, Carlo Dolci).² זהו צייר איטלקי מתקופת הבארוק המאוחר, לא מן הגדולים ביותר, שנולד וחי בפיקנצה, וצייר תמונות בנושאים דתיים. נראה שריבוי התמונות של מתי הכותב עברית קשור עם המסורת הנוצרית העתיקה שמתי כתב עברית, כנגד שאר בעלי האוונגליונים שכתבו יוונית. התמונה שאנו עוסקים בה (תצלומים 1, 2) היא בצבעי שמן על בד, וגודלה

113 x 136.5 ס"מ. היא צוירה בשנת 1670 בקירוב, ועתה היא נמצאת במוזאון על שם פול גטי (The J. Paul Getty Museum) בלוס אנג'לס. מתי נראה פה כשהוא מחזיק על ברכיו ספר וכותב בו בנוצה; על ידו נמצא מלאך קטן ונחמד, שמבטו מופנה אל פני הכותב ובידו הדיוטה. מתי אך התחיל את מלאכתו: באמצע השורה הראשונה של הדף, מעין כותרת, הוא כתב את המילה הראשונה של הטקסט, "ספר", ובשורה השנייה כתב את ההמשך. האותיות ברורות ואפילו יפות, וגם הניקוד ברור, אלא שהיד הכותבת והעט מסתירים את רוב

תצלום 1

הכתוב, כך שאנו רואים ממנו רק את המילה הראשונה ואת שלוש האותיות האחרונות שנכתבו; לפניך רווח, ולפני הרווח חלק של אות. מתוך השוואה למקור אנו יכולים אמנם לשחזר כמעט בוודאות את כל הכתוב ולקרוא:

ספר

[תולדות ישו]ע המשיח[ית]

תצלום 2

הדייקנות המופלגת של הצייר, ובעיקר של מי שנתן לו את הטקסט להעתקה, מתגלה בכמה פרטים: הפתח הגנובה של העי"ן, הדגש שבמ"ם, והקו הזקוף הקטן (מעין מתג) שתחת השי"ן, המסמן את הטעמת המילה. הצייר מתאר את הכותב ברגע שהוא מסיים את רישומה של הנקודה המבחינה של השי"ן ומרים ממנה את הנוצה – לפני שישלים את המילה.

הניקוד המדויק, ובפרט הקו הקטן הזקוף המציין את הטעמת המילה, מזכירים לנו כתובת אחרת, שיש בה אותן התכונות, היא הכתובת לכבוד "פְּרָדִינְדֹּזְשֵׁי הַשְּׁנִי דוּכְס גְּדוֹל שֶׁל אֶטְרוּרִיָּה" שעל הקיר של "מנזר של בעלות התשובה"³. אף כתובת זו היא מפירנצה והיא קודמת לתמונה של דולצ'י בכחמישים שנה. שתי הכתובות מעידות שבפירנצה של המאה הי"ז היו מלומדים יהודעים עברית על בוריה.

ב. הסעודה האחרונה

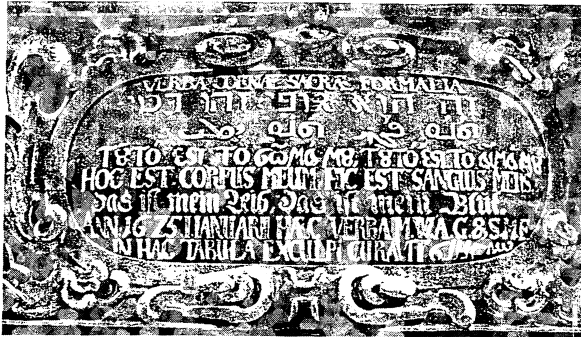
גם הכתובת השנייה שאנו מבקשים לדון בה כאן היא תרגום עברי מן האוונגליונים, ממעשה "הסעודה האחרונה", שבה הסב ישו ערב צליבתו עם שנים-עשר תלמידיו. בסעודה זו הוא הגיש להם מן הלחם והיין באמרו להם לקבלם ממנו כבשרו וכדמו. וכך זה מסופר באוונגליון של מתי (26, 28-26; התרגום – שלי):

בזמן שהם [התלמידים] אכלו, לקח ישו את הלחם ובירך ובצע ונתן

לתלמידיו ואמר: "קחו ואכלו; זה הוא גופי". ובלקחו את הגביע בירך ונתן להם באמרו: "שתו מזה כולכם; זה הוא אמנם דמי".⁴

התמונה של "הסעודה האחרונה" היא אחת הנפוצות באמנות הנוצרית (המפורסמת שבהן היא זו של לאונרדו דה וינצ'י שבמילאנו), ואכילת הלחם המקודש היא החלק העיקרי של הפולחן הנוצרי. המילים "זה גופי וזה דמי" הן הנוסח המחייב של פולחן זה.

באחת הכנסיות של העיר אֶרְפּוּרְט שבגרמניה המרכזית (שמה הוא Kaufmannskirche), בבסיס של המזבח הראשי, תחת תמונת "הסעודה האחרונה" מעשה ידיו של הצייר האנס פרידמן הצעיר (Hans Fridemann der Jüngere, נפטר בשנת 1628), מצוירת טבלה הנושאת את המילים האלה בחמש שפות: עברית, סורית, יוונית, לטינית וגרמנית (תצלום 3). העברית והסורית

תצלום 3

מנוקדות, והיוונית נושאת את סימני ההטעמה והנשיפה. מעל חמש שורות אלו באה הכותרת הלטינית "המילים הקבועות של הסעודה הקדושה", ותחתיהן – התאריך 1 בינואר 1625 ושמות המבצעים בראשי תיבות. המזמין והמחבר של הכתובת היה אדם בשם מוֹדֶסְטִינוּס וֶדְמָן (Modestinus Wedmann), פרופסור לשון העברית באוניברסיטה של ארפורט שהיה בקי גם בסורית.

סדר הלשונות מעניין. נראה שהעברית באה ראשונה בהיותה לשונו של האוונגליון של מתי (לפי אותה מסורת שהזכרנו למעלה); אחריה הסורית – המכונה באותם ימים "כלדאית" (= "כשדית") – הנחשבת הלשון שדיבר בה ישו; אחר כך באה היוונית שבה נכתבה כל הברית החדשה, ולאחריה הלטינית

שבה נכתבה הוולגטה, תרגומו של הירונימוס; השפה האחרונה היא הגרמנית, כדי שבאי הכנסייה יבינו את הכתוב.

הכתובת הזאת היא הראשונה (לפי מיעוט ידיעותי) שזכתה למאמר המוקדש לה וללשונה. הכתובות העבריות שבאמנות האירופית לא נזכרו בדרך כלל בדברי חוקרים ומבקרים, או שנזכרו בלי כל דיון על טיבן ועל אופי לשון. אולם על כתובת זו נכתב מאמר עשיר ומעמיק של סטפאן שוֹרֶשׁ שאת כותרתו ניתן לתרגם: "הכתובת העברית והסורית של המזבח הראשי של הכנסייה הקרויה Kaufmannskirche שבֶּאָרְפֶּרְט"⁵. ממימיו אנו דולים.

זהו הנוסח העברי שבכתובת:

זֶה הוּא גּוֹפִי : זֶהוּ דְּמִי

אלו הם המילים העיקריות שבתוך הקטע של האוונגליון המובא למעלה. האותיות ברורות והניקוד נכון. שני דברים ראויים כאן לתשומת לב. הראשון הוא השימוש במילה המשנאית **גוף**. מילה זו לא באה במקרא, המשתמש למושג זה במילה **בשר**: "והיו לבשר אחד" (בראשית ב, כד), "והסִרְתִּי את לב האבן מבשרכם" (יחזקאל לו, כו), ובמילה **גִּוְיָה** (בעיקר בטקסטים מאוחרים): "לא נשאר לפני אדְנִי בלתי אם גויתנו ואדמתנו" (בראשית מז, יח), "וגויתו כתרשיש" (דניאל י, ו). העניין השני הוא השימוש בצורה **זהו**, כינוי הרמז בכינוי **גוף** חבור. אף זו צורה מלשון חז"ל, ולא עוד אלא שבצלע הראשונה באים שני הכינויים בנפרד **זה הוא**, ובצלע השנייה במחובר – **זהו**. דווקא על יסוד הניגוד המוזר הזה קובע שוֹרֶשׁ שהצייר העתיק כאן את התרגום העברי של סבסטיאן מונסטר (באזל 1537), שרק בו תופעה זו; אולם שם הניגוד אינו כה בולט, כי שני הביטויים אינם צמודים זה לזה כמו בטבלה.

הנוסח הסורי (הכתוב בכתב הסורי והמנוקד בניקוד הסורי אך בתערובת מוזרה של סימנים מזרחיים ומערביים) הוא:

הָנוּ פְּגִרִי : הָנוּ דְּמִי

מילים אלו לקוחות מן האוונגליון של מתי הכלול בתרגום הסורי של המקרא ושל הברית החדשה, הפשיטתא; בקטע המקביל שבמרקוס נמצא כאן ניסוח שונה. גם כאן זיהה שוֹרֶשׁ את המקור שממנו העתיק הצייר, הוא הפשיטתא שבפולגלוטה של אנטוורפן (1571), וזאת מחמת טעות בניקוד ההיקרות הראשונה של המילה **הנו** (הסימן זֶקְפָּא [=קמץ] במקום הסימן פֶּתְחָא [=פתח] בהברה האחרונה), טעות המשותפת לטבלה שלנו ולאותה מהדורה, ונעדרת מיתר המהדורות שהיו יכולות להיות בהישג ידו של הצייר. עניין רב יש בטקסט חמש-לשוני זה וכן במאמרו של שוֹרֶשׁ, שיש בו הרבה יותר ממה שהבאתי כאן.

הערות

1. גבי"ע צרפתי, "האוונגליון של מתי בעברית ובסורית", לשוננו לעם מז (תשנ"ו), עמ' 56-50 (=הנ"ל, כלשון עמי, ירושלים תשנ"ו, עמ' 269-275).
2. אסיר תודה אני לידידי שרגא אסיף אשר הביא לידיעתי את הכתובת הזאת ובעזרתו פענחתי אותה. אף הוא העיר הערות מועילות על כל המאמר. כמו כן אני מודה למוזאון על שם פול גטי (The J. Paul Getty Museum, Los Angeles) שנענה לבקשתי והמציא לי תצלומים של התמונה.
3. ראה גבי"ע צרפתי, "כתובות עבריות באיטליה", לשוננו לעם מו (תשנ"ה), עמ' 105-102 (=הנ"ל, כלשון עמי, ירושלים תשנ"ו, עמ' 248-251).
4. כך כותב גם מרקוס (14, 22-25), בשינויי נוסח קלים.
5. S. Schorch, "Die hebräische und die syrische Inschrift des Hochaltars in der Erfurter Kaufmannskirche", *Herbergen der Christenheit* 21/22 (1997/98), pp. 253-262